

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZOKÁSOK ÉS MONDÁSOK.

Átkok, szitkok, káromkodások. Valamint az egyén jelleme, mint a szeg a zsákból, leginkább בוכי בוכי בוכי buvik ki rejtekéből, úgy a néplélek is leginkább az adás-vevés, cserebere, az enyém-tied lebonyolítása, mulatságainak lefolyása, továbbá szenvedélyeinek és indulatainak kitörése alkalmával nyilvánul meg legmárkásabban és pedig azon átkok, szitkok és káromkodások alakjában is, melyek olyankor elhangzanak. Nem akarok ezúttal a zsinagóga átkaival foglalkozni, sem a cheremmel és ennek különféle formáival; sem a házasságtöréssel gyanúsított asszonyra Numeri V. 11—31 feltételesen alkalmazott még régibb átokkal; sem a Lev. XXVI. 14—43. és Deut. XXVIII. 15—68. alatt foglalt két תוכחה sokaságra, rettenetességre és iszonyatosságra felülmúlhatlan átkai-
val, melyek közül csak kettő ment át az immár mindenütt »jiddis«-nek nevezett jargonba. Bevezethetném ugyan jelen cikkememet a káromkodásról írt egy kis általános elmélkedéssel, de minthogy erről jobbat-újabbat nem nyujthatnék annál, amit erről *Eötvös Károly Balatonja* második kötetének 59—61. lapjain olvashatni; annál fogva ezekre csak utalok és átmegek in medias res.

A thórából vagyis Mózes öt könyvéből, bármennyire is duslakodik az a legkülönfélébb átkokkal, a nép szájába kevés ment át; a Gen. III. 14—19. alatti legrégebbi átkokból semmi. Annál gyakoribb a Gen. IV. 12. alatti átok, melylyel az Úristen Káint nyughatatlan bolyongásra kárhoztatja, a ויניעו melylyel a testvérgyilkost földönfutó kóborlással sujtja. A *nádvenád* zájn vagy verdn átkos volta ki nem felejtődhetett szókincséből

azon nemzetnek, melynek tíz törzse nyomtalanul eltűnt, maradéka pedig immár XX-ik százada annak, hogy csak imitt-amott örvendhet békés — de sehol sem zavartalan — nyugalomnak. A tajcheche köréből vett két átok egyike a קדחה, a *gedóchesz*, a febris = láz, amit néha a Mai előszó fokoz májgedócheszsze vagy az utána következő רביעיה szó gedóchesz revi-iszsze vagyis májusivá illetve negyednapossá, amik a láz súlyosabb válfajai; a másika a מכה, a *máke*, a fekély, melyet legtöbbszörre egy coefficiens előz meg, például: zaj fil mákesz af dir vi fil epl dü mir veggegánvet haszt = annyi fekély rád, ahány almámat elloptad; amit gyanúsított vagy vádlott ugyanezen, de maga magára az első személyben mondott átokkal igyekeznek magától elhárítani.

A patologia köréből vett átkok sorából még a következők ismeretesek: e *chlász*, mely azt hiszem a חלי = kór, kórság elkorcsosítása, e *frász* = rángás, e *bauchczvickn* = hascsikarás, e *gdármrájszn* = bélszakadás, e *stáchn* = nyilalás, e *güte krenk* = alapos nyavalya (itt a güte nem jelentheti azt, hogy jóindulatú), *lácher auflign* = addig feküdni betegen, míg a test hátának, aljának bőrén folytonossági hiányok keletkeznek.

Áttérek most a leggyakrabbi kifakadásra, arra amidőn az átkozódó misze mesüné-t = különleges, abnormis halált vagy szélhűdéses, gutaütéses kimulást kíván valakinek e szavakkal *slág treffen*. Ki hinné, hogy a »der slág zall dich (ín, zí, ész, enk, zé) treffen« kifejezések egy vallásos korszak nézletének és érzületének némi reflexei? Pedig azok. Mai napság az agyszélhűdés, a szívszélhűdés, a gutaütés okozta váratlan halált, melyet semmi betegség fájdalmai, kínjai, gyötrelmei meg nem előztek, mely lecsap mint a villám, a »szép« halálnemek közé sorolgatják, de ma sem mindenki és nem mindenütt. Katholikusok pártján ma is hangsúlyoztatik, hogy az illető »a halotti szentségek ájtatos felvétele után« tehát nem készületlenül hunyt el. Másképp volt ez hajdanában; akkor a veszélyben forgó beteget az ő végnapjaiban, a haldoklót az ő végóráiban hosszabb-rövidebb imádságok elmondásával és elmondatásával látták el azon útjára, melyről senki vissza nem tér. Shakespeare is, a világirodalom eddig utól nem ért psychologusa, az imazsámolya előtt térdelő királygyilkos, illetve testvérgyilkos királyra bukkanó Hamlettől, a fiutól csak azért nem öleti meg ott apjának

gyilkosát, nehogy imígyen őt a halálát megelőzte imádkozás kegyszerében részesítse. Egyébmást ki nem magyarázhatni a töprengő dán királyfinak e jelenet alkalmával elmondott következő szavaiból:

»Most megtehetném, top, imádkozik.
És, most teszem meg: — akkor mennybe mén.
Igy állok én boszút? — Megfontolandó.
Atyámat egy gazember megöli,
S' én, ez apának egyetlen fia,
Azt a gazembert mennyországba küldöm.«

III. felvonás 3. szín.

Nálunk zsidóknál jó kötetecskét képez a haldoklók imádságait és a súlyos betegek körüli imádságokat tartalmazó סערי סערי צימ' compendium. Bár in periculo ob instantiam mortis az is elégséges, ha a haldoklóval csak a kis ״דין״ esetleg csak a világ legrövidebb confessio fidei-jét elmondathatjuk, mely következő hat szó ájtatos elmondásából áll és pedig ״שמע ישראל״, de mainapság legtöbbszörre ez is kiment a szokásból. Régebben azonban és pedig nem is oly nagyon régen a váratlanul bekövetkezett halálnemeket, a gutaütést, szélhüvéseket, melyek az ő áldozataikat ezeknek minden vallásos kegyszerrel való ellátásuk hiányában meglepték, nemcsak »szépeknek« nem, hanem igenis átkosoknak tekintették. קריע krie. Ez az átkozódás, ahol a krie szó a snájdri igével jár együtt, a családi atyafisági érzületet érinti legkellemetlenebbül. Akinek azt kívánják, hogy kriét snájdoljon magán, annak implicite azt kívánják, hogy szülőit, testvérét veszítse. De bántják fajérezületét is, minthogy a szüleit, gyermekeit, hitvesét, testvéreit már mind elvesztette vallásos zsidó még mindig nem kriementes; az lévén a szokás, hogy a zsidóság közelsimert nagyjai halálának hírére is kriét snájdolgotnak. Ugyanezen eszmekörből került a nép szájába a svárz jór, a fekete esztendő vagyis a gyászestendő is. E svárz jór auf dir, im, ír, enk, zé = Gyászos év reád, reá, reátok, reájuk = Legyen kit gyászolnotok.

Ad vocem gyászév! Szabadjon kizökkennem tulajdonképeni thémámból. A gyászév nálunk zsidóknál a zsidó kalendariumi évtartam; amiért is a juliani vagy a gregoriani évnél hol rövidebb, hol hosszabb. A jelen soraim megjelenésekor számlált 5667-ik év napjainak száma 354. A gyászoló a gyász dehorsjait,

például azt, hogy nem rendes imaszékét foglalja el a zsinagógában és azt hogy taliszján a különben arany vagy ezüst nyaksáv helyett feketét visel, a teljes gyászéven keresztül szem előtt tartja. Másképen áll ez a *kádís* ima szempontjából, melyből a szülőiket gyászolóknak gyászévének tartama egy hónappal rövidebb, a következő valósággal kegyeletes felfogás folytán. Az árvák kádisának szerzője gyanánt a hagyomány Rabbi Akibát, Bar Kochba erkölcsi főtámogatóját, a Hadrianus római császártól, à la Marsyas, megnyuzatás általi halálra ítélt vértanút, a jomkipuri muszafba foglalt tíz vértanu egyikét szerepelteti. Ezen kádisról azt tartják, hogy azt akiért »mondják«, kiszabadítja a purgatoriumból. Ámde a purgatoriumnak nálunk zsidóknál a leghosszabb tartama egy évnél tovább nem terjedhet, minthogy pedig a gyermeknek szülőjéről azt, hogy az egy teljes évre rászolgált volna, feltételezni sem szabad; annál fogva csak tizenegy hónapig mond érette, illetve érettük Kádist.

Visszatérek témámhoz.

Czerspringen, Czerrinnen, Czerzeczen, Auszgerott verdn, *Genéregt* verdn, mindmegannyi drasztikusabb alakjai a megsemmisülésnek, melynek fokozása a *gepülvert* verdn, a halál után a szélrózsa minden irányában való szétszóratás, à la Titus (Gittin 56 és 57). *Jemach* smach, smaj, simchem, smam = Töröltessék ki neved stb. ezt a zsinagógában is hallottam, de már nagyon régen épen 50 évvel ezelőtt Miskolczon vagy Balmazujvároson. A Purimot megelőző szombatot, mely ezen évben 1907. február 23-ára esett, az akkor Deut. XXV-ből felolvasott 17—19 három vers elsejének kezdő szava זכור után sabsesz zóchajr-nak nevezik. Ezen három vers zsinagogalis felolvasásának meghallgatása minhag de rigeur. Mikor a felolvasó = lájnló az utolsó két szót לא תשכח is kiejtette már, akkor a közönség azt következő legfentebb hangon úgyszólván elkiabált átokkal toldja meg ימה שמו וזכרו. Hát kérem, ott ahol ezen átok szokásos, ott a fennhanggal eltérnek a zsinagogalis szokástól, mely szerint a lájnló a thóra átkait majdnem susogásig leszállított hangon olvassa; de hiábavaló is ezen átok, mert hiszen a zóchajr nem törli el, sőt inkább évente kétszer feleleveníti Amalek emlékét, ezen évben 1907 augusztus 24-én majd másodszor. Én a közönség ezen jmách smaj-át inkább chaszidikusnak mint orthodox-nak tartom. Frankl Adolf barátom,

az orthodoxok központi irodája elnökének házi zsinagógájában legutóbbi sablesz zóchajr-kor, nem hallottam. Hallhatni lehetett azonban mindenütt ott, ahol eme Sableszkor a jajczereket is reczitálgatják és ezek közül azt, mely következőleg kezdődik: *ובכן זכור את אשר עשה לך עמלק* és melynek végszavait az előimádkozóval együtt fenten hangoztatja az eklézsia következőleg: *ימח שמו וזכרו * ונמח זכורו * מלהזכירו * בזכרון קדוש **

Érdekes a jiddis átkozódás, káromkodás elhárító alakja is, mikor az átkozódó, káromkodó az ő kifakadásait ezen szavakkal toldja meg *májne szanim gezógt*, azt akarván kifejezni vele, hogy aki nem ellensége, ne vegye magára. Ezen alakkal egy másik elhárító formula correspondeál az t. i., mikor a rémes, halottas, kísérletes *májszéket* mesélő anyóka vagy nénike, a *»hájnt e güte nacht = nyugodalmas jó éjtszakát ma«* kívánság gyakori ismétlésével szagatja félbe meséi fonalát.

A mindeddig ismertetett átkozódások igeideje vagy a jelen vagy a jövő; áttérek ezennel azokra, melyek módja az óhajtó (optativus), ideje pedig a mult (praeteritum). Ezeket megfigyelve azt tapasztaltam, hogy nem annyira a gyűlölködő harag, mint inkább a becézgető szeszély nyilatkozatai, akár csak a Homérosznál oly gyakran előforduló *δαιμόνιε* (csodálatos ember. Télfy: rossz ember. Csengeri, Kemenes; ördögös Hollóssy Zsigm.), mely becézgető kifejezéssel szólítja Andromache is (Ilias VI. 407.) a tőle bucsuzó Hektort.

Csak néhányat közlök ezen enyelgések fajtájából: *E sód dü vórszt nit hauzmászter in Najechsz czeiten = Kár, hogy nem voltál házmester Noa idejében, tehát a vízözönkor. Háleváj dájn máme het dich fállen gellaszt = Vajha elvetélt volna az anyád. Háleváj man het dich mit glóz gemálelt = Vajha üveggel körülmetéltek volna. A halva született vagy éltekora nyolczadik napja előtt meghalt fiucskát ad normam — szági — noaur = lucus a non lucendo — »néfelé«-nek (nfflim! Gen. VI. 4.) óriásocskának nevezik. *Az ilyen néfelén a csak symbolicus circumcisiót üvegdarabbal szokta megejteni a temetkező, a »liberer«.*

Kisebb hitközségekben, ahol a chevra szolgája a liberer-rel azonos, ott annak évente kétszer és pedig hivatalból, oly szerep jut, mely nemcsak hogy kellemetlen, de azt, aki azt vállalni kénytelen, némileg lealacsonyítja is. A folyó zsidó évben 1907

május 11-én fogják lájlnolni a Lev. XXVI. 14—43. versekbe foglalt és 1907 augusztus 31-én a Deut. XXVIII. 15—68. versekbe foglalt tajchechéket. Azon szakaszokhoz, melyek ezeket magukban foglalják, nem úgy >hívják fel< a híveket mint rendesen, vagy nevük vagy a szakasz száma szerint, hanem e szavakkal: jáámajd mí sejircze = jöjjön fel az, aki akar. Csak-hogy senki sem akar, mindenki irtózik attól, hogy a tajcheche átkait épen ő reá úgyszólván az ő fejére olvassák. Ámde a thórát >megszégyeníteni< épenséggel nem szabad; hivatalos kötelessége tehát a liberernek, a mi sejircze hívásra a thórához járulni, muszáj akarnia; úgy vélekedvén az eklézsia, persze jiddis, >líber er!< = inkább ő, mint bármelyikünk; akár a Lev. XVI. 8. 10. 20—22. és 26. verseiben az egész Izrael bűneivel terhelt bak, úgy az egész községből *inkább ő mint más* >líber er< tegye ki magát a tajchechék ominositásának.

Nem folytatom tovább. Senkit, magamat sem, nem ámítok avval, mintha itt közöltekkel thémámat kimerítettem volna. Megelégszem azon tudattal, hogy adalékaim nyujtásával olyik olvasónk, olyik íróársunk figyelmét a néplélek oly megnyilatkozásaira irányítottam, melyek bár nem igen sympathikusak, tanulságos voltuknál fogva még sem ignorálhatók.

Még csak ennyit. Ha igaz az, hogy az átkozódás és a káromkodás a hatalmasoktól elnyomott gyengébbeknek mintegy szellentüül szolgálnak; akkor az is igaz, hogy a minden más népnél legelnyomottabbnak a zsidóságnak vajmi szűk a ventilje, mert a hatalmas nagy nemzetek lexiconjai is, a kicsiny magyaré is; az átkozódás, szitkozódás, és káromkodás tekintetében a jiddis-t mennyiségileg is minőségileg is messze túlhaladják. Ennek akár megerősítését akár megczáfolását szabadjon másra hagynom. Vivat sequens!

* * *

Peszach-szabályzat versekben. A középkori orvosi és egyúttal latin irodalom emlékeinek legnépszerűbbjei gyanánt ismeretesek a híres salernói egyetem azon versei, melyek koruk therapeutikáját ütemes rímes versekbe foglalva e szavakkal végződnek: *Contra vim mortis non est medicamen in hortis.* Még maiglan is számosan vannak olyan methodikusok, főképen philologusok (*quae maribus!* etc.) és jogászok, akik valamely

szabály versbe foglalását az emlékezetbe vésés egyik leghatályosabb eszköze gyanánt alkalmazgatják. Ezt a methodust követte *יוסף הקטן בר שמואל חוק* is, aki versekbe foglalta a chómezc eltakarításának, a maczeszsütésnek, az edények és egyéb eszközök káserolásának szabályait és szokványait, valamint a széder czeremonialéjét. Ezen versei *אלהי הרוחות לכל בשר חוק* *לעמו מס-* rímpárral kezdődnek és a sábesz hágódajl jajczerei közé sorolják. Előttem egy Wien, Schmid 1839-ben megjelent *Korban Mincha Szidur*, melynek 334/a—337/b lapjain olvashatni ezen jajczernekg targum-eredetijét is és német fordítását is.

*

Fliglgrasen — Fiszlgeld. Mindakettő ugyanazon sakteremolumentum. Olyik zsidó községben az egyik név alatt, olyikban a másik alatt vámolja meg a metsző az általa saktolt szárnyasokat a rendes gabelladijakon felül; de csak *Tévész* és *Svát* hónapokban, melyek az idén deczember 18-ikától február 14-ikéig folytak. Ezen »Überzoll« szedésének jogalapja a szokás, mely valami csizióból, talán kabbalisztikumból eredt. Vannak hagyományaink, melyek szerint az állatok vérének ontásától, különösen pedig a szárnyasokétól ezen két hónapban lehetőleg tartózkodjunk. Ugyancsak ezen tradiczió szerint a sakter csak akkor saktoljon az efféle nefastum tempus alatt, ha ő maga is közvetlenül érdekelve van az illető szárnyas levágatása körül olyatén, hogy annak husából ő is eszik majd vagy hogy egyéb haszon háramlik reá annak saktolásából. Ez alapon a sakterek igényt formálgattak ezen két hó alatt az általuk levágott aprójószágnak szárnyaira, lábaira, májának vagy zuzájának felére, melyet imitt kisebb, amott nagyobb pénzzel váltottak meg tőlük; imitt előljáróságilag megállapított taksa, amott tetszés szerint. A ludak, pulykák és kakasok bizonyos tollai a saktereknek nemcsak ezen két hónap alatt, hanem az egész évben dukáltak. A rendes gabellát sem érintette ez a kéthavi supergabella, mely azonban drágította a szárnyasok fogyasztását és így nyilván korlátolta is; vajjon közegészségi vagy tenyésztési és így implicite gazdasági (Schonzeit!?) szempontból-e? . . . nem tudom.

*

Fün e gänöv ün fün e jajres iz sver vósz czü káfn.
Tolvajtól, örököstől nehezen vásárolhatni. Természetes! Azt, amit árulnak, nem ők vették; nem ismerik árát; nem tudják, mit kérjenek érte. Vagy nagyon sokat kérnek, akkor árujukat drágasága folytán *nem lehet* megvenni; vagy nagyon keveset, akkor azt gyanus voltánál fogva *nem szabad* megvenni.

*

Er iz nist efart czü brengen; stét ví de Málke-Svó.
Nem tágít; úgy áll akár Sába királynője. Olyféle vendégekre, látogatókra, ügyfelekre, kérvényesekre, koldusokra alkalmazott közmondás, kiktől nehezen, olykor csak erőszakkal szabadulhatni. A. M. Tendlau Das Buch der Sagen und Legenden jüdischer Vorzeit III. Afl. 324 alatt is olvashatni a kabala egy adeptusának tanítványáról, aki valamelyik szombat estéjén, szellemeket idéz, köztük Sába királynőjét is, kit a Korán Balkis-nak nevez, és aki neki meg is jelen. De jaj! Nagy a baj! A szeleburdi kontár, aki a szellemidézés formuláját mesterétől elleste ugyan, a szellemek visszaüzésének formuláját elfelejtette; aminek folytán Balkissal meg is gyült a baja, mert az nem tágított és talán most is ott áll előtte, ha a végszükség perczeiben megjelenő mester nem űzi el tanítványa mellől a megátalkodott vendéget. Kinek nem jutna eszébe Göthe Zauberlehrlingjének vészkiáltozása?

»Herr, die Noth ist gross,
Die ich rief, die Geister,
Werd' ich nun nicht los.«

Budapest.

VADÁSZ EDE.